

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ  
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**СТАЛІНІЗМ І МАСОВІ РЕПРЕСІЇ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

**Виконала:**

здобувачка ІV курсу 07-441 групи  
Спеціальності 014 Середня освіта  
Спеціалізації 014.03 Історія  
Освітньо-професійної програми  
Середня освіта (історія)  
Сидоренко Дарія Дмитрівна

**Керівниця**

кандидатка історичних наук,  
Кузовова Н.М.

**Рецензент**

Безлуцька О.П., к.і.н., доцентка  
кафедри соціально-гуманітарних  
дисциплін та інноваційної педагогіки  
Херсонської державної морської  
академії

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП</b> .....	4
<b>РОЗДІЛ 1. Сутність сталінізму і масових репресій</b> .....	6
1.1. Історіографія проблеми.....	6
1.2. Сталінізм як історичне явище.....	7
1.3. Репресії як знаряддя сталінського режиму.....	9
<b>РОЗДІЛ 2. Масові репресії в Радянській Україні в 1922-1941 роках</b> .....	11
2.1. Репресії в областях Наддніпрянської України в 1922-1928 роках.....	11
2.2. Репресії 1929-1936 років.....	12
2.3. Колективізація і «розкуркулення».....	15
2.4. «Великий терор» та репресії напередодні Другої світової війни.....	17
<b>РОЗДІЛ 3. Масові репресії в 1944-1953 рр</b> .....	20
3.1. Завершення радянізації Західної України і репресії.....	20
3.1.1. Боротьба радянської репресивної машини проти ОУН-УПА.....	23
3.1.2. Ліквідація Української греко-католицької церкви (1946 г.)	24
3.1.3. Масові депортації. Операція «Захід».....	24
3.2. Репресії проти колгоспників.....	25
3.3. Ідеологічний наступ на діячів української культури.....	26
3.4. Гоніння на «космополітів».....	27
<b>РОЗДІЛ 4. Вивчення сталінізму і масових репресій в шкільному курсі історії</b> .....	30
<b>ВИСНОВКИ</b> .....	34
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</b> .....	38
<b>ДОДАТКИ</b>	
Додаток А.....	43

Додаток Б.....44

Додаток В.....45

## ВСТУП

**Актуальність теми** роботи визначається тим, що об'єктивне дослідження сталінізму та політичних репресій, що були його характерною ознакою, являють собою істотний чинник формування національної свідомості школярів України за рахунок створення культурно-інформаційного середовища, що базується на поширенні історичної правди. Починаючи з кінця 1980-х років публічно розкриваються моторошні факти того часу, тому актуалізуючи таким чином важливість дослідження цієї проблеми та її вивчення в школі. Крім того, тема дипломної роботи є актуальною нині, коли в російська пропаганда намагається реабілітувати сталінізм та використати це як ідеологічну зброю під час російсько-української війни.

**Об'єктом дослідження** є сталінізм як суспільно-політичний лад, що панував в Україні з 20-х років ХХ ст. до 1953 рр., а залишки його давалися взнаки і в наступні десятиріччя радянського періоду. **Предмет дослідження:** сталінізм і масові репресії в шкільному курсі історії. Він охоплює сталінізм та масові репресії, які широко застосовувалися владою в цей період. Ми намагаємося виявити особливості репресій на різних етапах цього періоду в різних областях УРСР, а також уточнити, які верстви найбільше постраждали від репресій та підготувати методичні матеріали для використання в шкільному курсі історії.

Таким чином, **мета роботи** полягає в дослідженні сутності та окремих аспектів сталінізму як історичного явища та вивченні особливостей масових репресій в УРСР в часи, коли керівництво Радянським Союзом здійснював Й. В. Сталін. Ця мета визначила наступні *завдання:*

- розкрити сутність сталінізму і роль репресій як його знаряддя;
- виявити передумови, особливості і наслідки репресій в УРСР в 1922-1941 рр.;

- проаналізувати особливості та регіональні і соціальні аспекти репресій в Радянській Україні в 1944-1953 рр.;
- охарактеризувати найважливіші засади вивчення сталінізму й репресій в Україні у шкільному курсі історії.

**Хронологічні рамки дослідження**, проведеного при написанні роботи обмежені 1922-1953 роками, тобто періодом від обрання очільником ЦК ВКП(б) Й. В. Сталіна до його смерті.

**Територіальні рамки дослідження** охоплюють всю територію України. При цьому ті області, що перебували у складі СРСР до Другої світової війни, тобто землі Лівобережної, Правобережної й Південної України, узагальнено названі в дипломній роботі Наддніпрянською Україною на відміну від Західної України (Західної Волині, Галичини та Північної Буковини), приєднаних до Радянської України восени 1939 г. та влітку 1940 р. і Закарпаття, приєднання якого було оформлено в 1945 р.

У процесі дослідження були застосовані такі **методи**:

- 1) історико-пошуковий метод використаний для пошуку потрібної інформації з теми;
- 2) метод класифікації і типологізації для узагальнення зібраних фактів;
- 3) принцип об'єктивності для з'ясування ймовірності фактів;
- 4) структурно-типологічний метод для структурування роботи за розділами і підрозділами;
- 3) історико-біографічний метод при доборі і фактів із біографій М. Грушевського, Л. Курбаса, О. Вишні, В. Підмогильного, Й. Сліпого;
- 4) метод порівняння використаний для зіставлення особливостей здійснення репресій в різних областях і щодо різних соціальних груп.

## РОЗДІЛ 1

### СУТНІСТЬ СТАЛІНІЗМУ І МАСОВИХ РЕПРЕСІЙ

#### 1.1. Історіографія проблеми

Починаючи з часів гласності, започаткованої тодішнім очільником СРСР М. С. Горбачовим у другій половині 80-х років ХХ ст., сталінізм та притаманні йому репресії почали широко висвітлювались в літературі. Різні аспекти сталінських репресій досліджували в своїх монографіях і публікаціях українські й зарубіжні історики, зокрема Ю.А. Мицик [32], С. М. Василенко [7] та ін. Значний внесок у вивчення різних аспектів репресій зробили В. Баран і В. Даниленко [1], І. Білас [3], В. Нікольський [33] та ін. Зокрема І. Білас у своїй двотомній праці [3], залучивши маловідомі документальні джерела, розкриває еволюцію репресивної системи в Україні. В. Баран і В. Даниленко вперше в українській історичній науці розкрили розвиток тоталітаризму в Радянській Україні в роки сталінізму [1]. В. Нікольський дослідив здійснення репресій за допомогою історико-статистичних методів.

Монографія академіка Н. Шитюка відрізняється оригінальною документальною базою [43]. Крім того, разом із І. Ніколаєвим он провів дослідження післявоєнних репресій проти військовослужбовців, що знайшло відбиток в монографії цих авторів [44]. Репресії влади по відношенню до греко-католицького духовенства вивчали Ю. Волошин [12], В. Войналович [11], Р. Лужницький [28], Н. Сердюк [39] та деякі інші автори. Аналіз і оцінку репресій, пов'язаних із радянізацією західноукраїнського регіону, зокрема репресій серед духовенства УГКЦ, висвітлює В. Пащенко [35].

Чимало наукових робіт присвячено репресіям в західноукраїнських областях. Депортації українців і поляків знайшли відбиток у працях І. Винниченка [10], Л. Рябошапка [36].

Репресивну політику радянських органів щодо селян розкрито в працях О. Веселової [8], В. Марочка, О. Мовчана [9], В. Калиниченка [22], М. Сеньківа [37], С. Василенка [7] та ін.

Чимало наукових робіт присвячено дослідженню гонінь і переслідувань представників національних меншин. Післявоєнні гоніння на євреїв в Україні на підставі реальних свідчень і матеріалів вивчали О. Беренштейн [2], Ю. Данилюк [15], Л. Люкс [29] та ін. Репресії щодо німців в Україні описано в працях А. Кудряченка [25], О. Курабцева [26] та ін. Депортацію поляків із Радянської України висвітлюють В. Сергійчук [38], О. Буцко [6], С. Макарчук [30].

## **1.2. Сталінізм як історичне явище**

Сталінізм являє собою історичний різновид тоталітарного ладу, що був поступово сформований в радянському суспільстві після приходу до влади І. В. Сталіна і проіснував до його смерті в 1953 р, слід зазначити, що деякі риси сталінізму так чи інакше збереглися і після смерті диктатора, не зважаючи на значне послаблення цієї моделі тоталітаризму внаслідок так званої «відлиги», проведеної з ініціативи М. С. Хрущова.

Характеризуючи тоталітарну державу, італійський мислитель, один з теоретиків фашистської ідеології Дж. Джентіле (1875-1944) писав про розчинення індивідуальності в тотальних політичних структурах. Розглядаючи сталінізм як один з різновидів тоталітаризму (поряд з гітлеризмом, маоїзмом тощо), доцільно зазначити, що А. Кьостлер, Дж. Оруелл, М. Бердяєв та інші автори описують тоталітаризм як суспільство, якісно відмінне від тих типів соціуму, які існували в історії. “Тоталітарний режим в їх концепціях складався з наступних основних елементів:

- Всеохоплююча ідеологія, яка звертається до інстинктів людей;
- озброєна цією ідеологією згуртована правляча політична партія, яка керує всіма сферами суспільного життя;

- Наділений надприродними здібностями вождь;
- Апарат безперервного масового терору” [40, с. 303].

Наявність в Україні 1922-1953 років цих елементів дозволяє визначити сталінізм як один із видів тоталітаризму (поряд з нацизмом і фашизмом). Саме 1922 р. слід вважати точкою відліку в утвердженні сталінізму, адже 3 квітня 1922 р. Пленум ЦК компартії обрав на чолі ЦК Й. В. Сталіна.

І хоча оцінки особистості Сталіна та історичного значення його керівної діяльності змінювалися протягом радянського періоду, а блиск образу, що подавався в цитованій вище біографії, змінився досить критичними оцінками часів горбачовської перебудови, справедливо буде погодитися з констатацією радянського автора про те, що до Сталіна «зійшлися вирішальні нитки управління процесом соціалістичного будівництва у другій половині 20-початку 50-х років» [5, с. 437]. Це дозволяє оцінити потворну сутність сформованого під проводом диктатора суспільства як антигуманного, для забезпечення штучного функціонування якого репресії були абсолютно необхідним важелем.

Початок формування сталінізму припадає на час проведення радянською владою нової економічної політики, коли в суспільстві виникли серйозні політичні протиріччя, значною мірою спричинені виникненням підприємств недержавних форм власності. Така багатоманітність форм власності вимагала відповідної демократизації політичного життя, позаяк «приватний сектор прагнув мати допуск до політичних та юридичних важелів, щоб надійно гарантувати захист власних економічних інтересів» [4, с. 379].

Однак сталінізм передбачав утвердження режиму одноосібної влади вождя, який не збирався ділитися владою. Розгортання ринкових відносин перешкоджало утвердженню сталінізму. Формування сталінізму підживлювалося соціальними проблемами. Поява багатіїв-непманів, виникнення безробіття загострили ситуацію в суспільстві.



Прибічники нещодавньої «червоногвардійської атаки на капітал» засуджували «відступ» перед капіталізмом. Носії цих поглядів склали соціальну базу сталінізму. Люди, які воювали за радянську владу в 1917-1922 рр., а в за непу спускались на соціальне дно, ладні були підтримати особисту владу Сталіна.

### **1.3. Репресії як знаряддя сталінського режиму**

Репресіями називають застосування державою щодо своїх громадян насильства, обґрунтованого політичними міркуваннями. При цьому державні органи можуть діяти, керуючись антинародними законами або в позазаконному порядку. Державне насильство набуває різноманітних форм розправи або примусових заходів. Репресії були необхідним атрибутом сталінізму, його найважливішим знаряддям і засобом здійснення поставлених владою перед народом завдань. Вони мали цілеспрямований, організований характер, їх жертвами стали представники всіх верств української нації. Найбільшого удару репресії заподіяли селянству.

Відповідно до засад марксизму пролетаріат, диктатура якого встановлюється внаслідок соціалістичної революції, має право на революційне насильство з метою придушення опору повалених експлуататорських класів. Перебираючи владу пролетаріату, компартія організовує і спрямовує репресивну систему зокрема проти національно-визвольного руху [3, с. 13]. Таким чином, більшовицька державність утверджується шляхом насильства, яке виявляється в масових репресіях. Вони мали тісний зв'язок зі сталінізмом, який, на думку І. Біласа, був, поряд з більшовизмом і комунізмом, одним із складників єдиної ідеології тоталітарної радянської імперії [3, с. 14]. У 1927-1990 р. в Радянській Україні каральні органи заарештували понад мільйон осіб, більше половини з яких були українцями, 545 тис. з них були засуджені, в тому числі 140 тис. розстріляні [8].

В різні роки репресії в Україні здійснювали відповідні каральні органи: Всеукраїнська надзвичайна комісія для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та службовими злочинами, сумно звісна під російською аббревіатурою ЧК (1918-1922), ОДПУ при Раднаркомі (1923-1934 р.), Наркомат внутрішніх справ (НКВС), Наркомат державної безпеки (НКДБ) (1941 р.), Головне Управління держбезпеки НКВС, НКДБ (1943—1946 рр.), Міністерство Державної безпеки (1946—1953 рр.).

**Висновок до першому розділу.** Сталінізм був політичною системою, яка сформувалася в СРСР у процесі внутріпартійної боротьби 20-х—30-х років ХХ століття та існувала до 1953 р., коли помер Сталін, та поступово стали відбуватися деякі зрушення в бік пом'якшення комуністичної тиранії. Її головними ознаками були: тоталітарна диктатура, масові репресії, цензура, пропаганда штучно створеної харизми Сталіна. Сталінізм був радянським типом тоталітаризму, за якого державна влада була зосереджена в руках керованої Сталіним комуністичної партії, що, знищивши демократичні свободи, цілком підпорядкувала всі сфери життя своїм інтересам та здійснювала контроль над суспільством методами терору, політичного й духовного пригнічення.

## РОЗДІЛ 2.

### МАСОВІ РЕПРЕСІЇ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В 1922-1941 РОКАХ

#### 2.1. Репресії в областях Наддніпрянської України в 1922-1928 роках

Системне розкриття характеру й сутності сталінських репресій в Україні розгорнулося у другій половині 1980-х років. Тоді у вітчизняній історіографії, яка лишень починала звільнятися від панування радянських стереотипів поширилась думка, що у 20-х роках ХХ ст. відбувалася своєрідна пауза в «червоногвардійській атаці на капітал», що виявилось у впровадженні непу, тобто в обмеженому допуску приватної власності й вільного підприємництва в економіку радянських республік, які до кінця грудня 1922 р. були формально незалежними.

Однак лібералізація стосувалась тільки легкої й харчової промисловості, сільського господарства, торгових підприємств і здійснювалася в обмежених масштабах. В умовах утвердження сталінізму політична система УСРР залишалась під жорстким керівництвом Російської Комуністичної партії (більшовиків), яка після створення в 1922 р. Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) була перейменована у Всесоюзну Комуністичну партію (більшовиків) – ВКП(б). 22 березня 1922 р. Надзвичайна комісія (рос. аббревіатура – ЧК) постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) була перетворена в Державне політичне управління. Як зазначав І. Р. Білас, «у найсуттєвішому – у праві позасудових репресій і повної безконтрольності – новостворене ДПУ (ГПУ) зберегло всі риси ВНК (ВЧК)» [3, с. 86].

Специфічним знаряддям репресій щодо українського селянства став голод 1921-1923 рр. «Посиливши голод багаточисельними конфіскаціями продовольства, Москва фактично апробувала його як ефективний засіб придушення антибільшовицького повстанського руху»

[4, с. 374]. Внаслідок таких заходів лідери повстанського руху втратили опору й підтримку з боку голодуючих селян.

В 1928-1929 роках в УСРР «за спекуляцію» було притягнуто до суду 33 тис. селян [17]. Репресії проти тих, кого оголосили «класовими ворогами», здійснювалися і в місті. В 1928 р. ОДПУ сфабрикувало судовий процес над шкідниками – так звану «шахтинську справу». До суду було притягнуто 53 особи; 49 підсудних було визнано винними, 11 з них засуджено до смертної кари (щоправда, шістьом з них смертну кару замінили тривалим ув'язненням [4, с. 424]. Історики визнали, що «шахтинська справа» була штучно сфабрикована для залякування технічної інтелігенції.

Утвердження сталінізму супроводжувалося посиленням репресивної політики. «Репресивно-каральний апарат НК-ВНК-ДПУ-ОДПУ (ЧК-ВЧК-ГПУ-ОГПУ) не тільки політично, але й організаційно перебував під контролем компартії, будучи її ударною частиною, що постійно вдосконалювалася, трансформувалася у відповідності до умов політичного режиму» [3, с. 94].

## **2.2. Репресії 1929-1936 років**

Ідейним обґрунтуванням репресій стала висунута Й. В. Сталіним ще в 1928 р. на пленумі ЦК компартії теза про посилення класової боротьби по мірі зміцнення соціалістичної влади. Узагальнено концепція «загострення класової боротьби при переході від капіталізму до соціалізму» була сформульована ним у 1938 р. Сталін твердив, що при переході до соціалістичного суспільства класова боротьба набуває особливо гострого характеру – незадоволені залишки експлуаторських класів чинять шалений опір побудові нового життя. Як наслідок утвердження цієї тези в офіційній ідеології, наприкінці 20-их і впродовж 30-их років у Радянському Союзі розгорнулися особливо жорстокі сталінські репресії.

Восени 1929 р. ОДПУ оголосило про «викриття» підпільної організації «Спілки визволення України» (СВУ), суд над її учасниками відбувся в березні 1930 р. На лаву підсудних потрапили 45 українських громадських і культурних діячів: філолог С. Єфремов, історик М. Слабченко, колишній голова уряду УНР В. Чехівський, міністр закордонних справ у цьому уряді А. Ніковський та ін. Їх звинуватили в намірах реставрувати в Україні буржуазно-поміщицький лад. В усій Україні у цій справі жертвами репресій стали близько 5 тис, студентів, учителів, лікарів, інших представників інтелігенції.

Влітку 1930 р. на XVI з'їзді більшовицької партії І. В. Сталін відверто визнав репресії необхідним елементом наступу [4, с. 422]. Наступним було «викриття» ще однієї неіснуючої контрреволюційної організації – Українського національного центру (УНЦ), до якої слідчі включили багатьох представників української інтелігенції, заарештованих в Харкові, Києві, Дніпропетровську та інших містах. Керівництво УНЦ спочатку приписали історику, колишньому голові Центральної Ради М. С. Грушевському. В 1931 р. його заарештували й він під тиском слідчих ДПУ «зійнався» в приналежності до цієї контрреволюційної організації. Згодом Грушевський відмовився від своїх слів і його справа «розсипалась», однак 7 лютого 1932 р. у справі УНЦ до ув'язнення від 3 до 6 років було засуджено 50 осіб, у тому числі колишні українські політичні діячі часів УНР П. Христюк, Ф. Савченко, М. Горбань, М. Стасюк, В. Голубович та ін. Грушевський же, хоч і був звільнений, але вимушений жити в Москві.

1931 року був заарештований Максим Рильський, який після цього п'ять місяців був ув'язнений у Лук'янівській в'язниці в Києві, де від нього вимагали зізнання у контрреволюційній діяльності, але зрештою звільнили, після чого творчість поета зазнала істотних змін і надалі була сповнена активним сприйняттям радянської дійсності.

У грудні того ж, 1933, року був заарештований талановитий театральний режисер, керівник театру «Березіль» Л. Курбас. У квітні 1934 р. його засудили до 5 років ув'язнення. Драматурга М. Куліша, п'єси якого ставилися в цьому театрі, було заарештовано у грудні 1934 р., а в березні 1935 р. його засудили до 10 років ув'язнення. 26 грудня 1933 р. був заарештований сатирик О. Вишня, обвинувачений у причетності до сфальсифікованої справи УВО (Української Військової Організації). О. Вишню засудили до 10 років таборів. У справі УВО був репресований також М. Ірчан.

10 липня 1934 р. був заснований союзно-республіканський Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) СРСР, який став головним органом масового політичного терору і скоєння злочинів проти людяності.

Нова хвиля репресій розгорнулася після вбивства 1 грудня 1934 р. першого секретаря Ленінградського обкому ВКП(б) С. М. Кірова. Для УСРР це принесло новий тур «чисток» прибічників політики «українізації», управлінців, діячів культури».

Однією з перших жертв цього «нового туру» став український прозаїк Валер'ян Підмогильний, заарештований 8 грудня 1934 р. за звинуваченням в «участі у роботі терористичної організації, що ставила собі за мету організацію терору проти керівників партії». Близько місяця він відмовлявся визнати себе винним, однак під дією тортур 11 січня 1935 р. підписав «зізнання» про те, що він нібито належав до «групи письменників-націоналістів з терористичними настроями у ставленні до вождів партії».

Ще одним репресивним відгомонам загибелі Кірова стала трагічна доля трьохсот кобзарів і лірників, чії музичні інструменти за рік до того оголосив класово ворожими заступник наркома освіти УСРР А. Хвиля. Народних митців привезли у грудні 1934 р. до Харкова, тодішньої столиці Радянської України, там заарештували й розстріляли.

В 1935 р. був заарештований видатний український поет-неокласик Микола Зеров, а в 1936 р. талановитий художник Михайло Бойчук, засновник нового стилю монументального мистецтва - неовізантизму. Наступного року він, разом зі своїми талановитими учнями Іваном Падалкою та Василем Седляром, був страчений.

### **2.3. Колективізація і «розкуркулення»**

Репресивний характер щодо українських селян мали такі організовані сталінським керівництвом заходи, як проведення в 1920-х роках хлібозаготівельних кампаній, примусова колективізація та каральні заходи проти українських селян в УСРР.

Станом на осінь 1928 р. в Україні, всупереч планам сталінського керівництва щодо масового створення колгоспів, які будуть підпорядковані державі і надійно забезпечуватимуть дешевим хлібом міста з їх промисловими об'єктами, армію та потреби експорту, було колективізовано тільки 4% сільськогосподарських земель [4, с. 392]. Тому відповідно до рішень листопадового (1929 р.) пленуму ЦК компартії було розгорнуто примусову форсовану колективізацію, що супроводжувалася «ліквідацією куркульства як класу». В січні-лютому 1930 р. було розкуркулено 61 887 господарств, тобто 2,5% [4, с. 392]. «Протягом 1930 р. з України було депортовано майже 75 тис. селянських подин, а з кінця року й до червня 1931 р. – 23,5 тис., за роки суцільної колективізації було експропрійовано понад 200 тис. селянських господарств» [4, с. 393].

Оскільки відчуження українських селян від результатів їх праці спричинило падіння врожайності, сталінське керівництво вдалося до насильницького вилучення всього врожаю, прирікаючи селян на Голодомор, від якого щонайменше «у 1932 році загинули 250 тисяч людей, у 1933 — 3 мільйони 530 тисяч, у 1934 — 160 тисяч. Всього близько 3,9 мільйонів» [27].

О. Д. Бойко називає такі причини Голодомору [4, с. 397]:

а) судове переслідування, розстріли (тільки на підставі постанови ВЦВК й РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та про зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 р., відомої під назвою «закон про п'ять колосків», який передбачав, зокрема, в якості репресії за крадіжку колгоспного й кооперативного майна розстріл з конфіскацією всього майна. На початок 1933 р. було засуджено 54,6 тис. осіб, з яких 2 тис. було розстріляно;

б) «чорні дошки» - статус села або району на території УСРР, який передбачав блокування їх спецзагонами та військами, недопущення виїзду населення за межі цих територій, вилучення всіх продуктів харчування, заборону торгівлі. На початку грудня 1932 р. рішеннями облвиконкомів на «чорну дошку» було занесено до 400 колгоспів [4, с. 397];

в) «товарні репресії» - санкціоноване владою призупинення будь-якого продовольчого постачання в сільські райони. Наприкінці 1932 р. такі репресії застосували у 82 районах Дніпропетровської, Чернігівської, Одеської, Харківської та Донецької областей [4, с. 397];

г) розкуркулення;

д) депортації.

Крім того, процеси колективізації та хлібозаготівлі супроводжувалися репресіями у вузькому розумінні, тобто насильством щодо певних осіб, які протидіяли заходам влади. До репресій залучалися органи безпеки. Так, «лише в листопаді 1932 – січні 1933 р. ДПУ УСРР знешкодило 1208 «контрреволюційних» колгоспних груп» [4, с. 396]. В лютому 1933 р. ДПУ УСРР видало наказ «Про чергові завдання агентурно-оперативної роботи органів ДПУ УСРР», в якому йшлося про існування плану організації збройного повстання в Україні до весни 1933 р. з метою повалення радянської влади та створення Української



незалежної республіки. Ще одним заходом репресивного характеру стала заміна українських партійних і господарських керівників працівниками з інших регіонів СРСР. В 1933 р. внаслідок такої чистки було замінено 53% голів колгоспів [4, с. 396].

#### **2.4. «Великий терор» та репресії напередодні Другої світової війни**

Період «Великого терору» охоплює 1937-1938 роки, коли відбувалася найбільш масова зачистка суспільства. Зрештою протягом 1937-1939 рр. в СРСР було заарештовано принаймні 1,7 млн. осіб. Понад 700 тисяч із них було розстріляно [18].

Здійснення Сталіним великого терору дотепер викликає багато питань, позаяк немає остаточної відповіді на питання, чому Сталін розпочав його. Одна із причин, на думку українського історика Ю. Шаповала, полягає в тому, що з допомогою репресій він намагався оновити еліту, повністю позбутися старих більшовиків-ленінців.

Інша причина була в тому, що в 1937 р. закінчувався термін ув'язнення багатьох з тих, кого посадили в період колективізації й розкуркулення. Ці люди мали повернутися додому й це було вкрай небажано для Сталіна. Можливо тому в наказах НКВС особлива увага приділялась пошукам так званих «ворогів народу» в таборах і в'язницях.

Третьою причиною можна вважати прагнення Сталіна вивести нову «породу людей», лояльних до радянського режиму.

В 1937 р. в СРСР створено позасудові органи – «трійки», які поєднували в собі слідство, обвинувачення. суд. «Трійка» складалася з начальника обласного управління НКВС, обласного прокурора і першого секретаря обласного комітету ВКП(б) [19]. Саме трійки виносили вироки репресованим. Для проведення слідства по кожній особі трійка мала 10 діб. Участь адвоката, оскарження чи подання запитів на помилування не передбачались. Вирок у більшості випадків виконувався відразу після

його винесення. Для кожної республіки та області були встановлені ліміти на покарання за 1 й 2 категоріями, де 1 – розстріл, 2 – ув'язнення в таборах Головного управління таборів (ГУТАБу).

Ліміти являли собою плани, що наперед визначали число людей, приречених на покарання. За першою категорією ліміт УРСР становив 26 тисяч 150 осіб, згодом він був збільшений до 83 тисяч 122 осіб. На місцях розгорнулося своєрідне «соцзмагання» у справі ліквідації «ворогів народу», місцеві керівники зверталися з клопотаннями про збільшення цих лімітів.

Жертвами «Великого терору» були розкуркулені селяни, яких звинувачували в тому, що після відбуття покарання вони, мовляв, «продовжували вести активну антирадянську підривну діяльність»; члени небільшовицьких партій, яким раніше вдалось уникнути репресій і також, за офіційною термінологією, продовжували антирадянську діяльність; українська інтелігенція, яка свого часу активно підтримувала ідеї Української Народної Республіки. З числа розстріляних трійками НКВД 436 тисяч осіб були засуджені як куркулі, 247 тисяч - як націоналісти [21].

Серед жертв «Великого терору» помітне місце належить діячам культури. Кульмінацією розправи над цими діячами стало 3 листопада 1937 р., коли в урочищі Сандармох (Карелія) були розстріляні Л. Курбас, М. Куліш, В. Підмогильний, Р. Епік, М. Зеров, М. Вороний, М. Яворський, В. Чехівський, П. Філіпович, В. Поліщук, Г. Епік, М. Ірчан, М. Козоріз, О. Слісаренко, М. Яловий та ін. страта була присвячена 20-річчю жовтневого перевороту, її жертвами стали 1111 в'язнів. серед яких було видатні майстри культури, громадські діячі з України та інших республік СРСР.

Жертвами «Великого терору» стали і комуністичні керівники Радянської України. 1937 р. тоталітарний режим стратив колишнього першого секретаря ЦК КП(б)У Е. Квірінга, згодом було заарештовано Х. Раковського, який в минулому очолював Раднарком України. В 1941 р.

він був розстріляний. Й. Сталін фактично розгромив ЦК КП(б)У. Рядові комуністи й партійне керівництво кілька разів піддавали «чисткам». Під тиском несправедливих звинувачень у серпні 1937 р. скінчив самогубством голова Раднаркому УРСР П. Любченко. Наприкінці 1937 – на початку 1938 рр. почалося знищення вищого державного керівництва. 3 травня 1938 р. був позбавлений всіх посад і заарештований перший секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор. На початку червня 1938 р. були заарештовані і розстріляні 17 наркомів УРСР.

Хвиля «Великого терору» не обминула й військових. Були заарештовані й розстріляні командуючий Київським військовим округом Й. Якір, командуючий Харківським округом І. Дубовий, безпідставно репресовані сотні військових командного складу.

**Висновок до другого розділу.** Жорстоким зняттям сталінізму, яке в Україні було спрямоване на реалізацію «планомірної політики компартії по знищенню руху за національну самостійність» [3, с. 15], були репресії, що мали на меті знищення будь-якої, навіть потенційної опозиції; придушення національно-визвольного руху; переслідування представників колишніх політичних партій та ін. Набувши масового характеру з кінця 1929 р., репресії досягли свого найвищого піднесення в 1937-1938 рр.

## РОЗДІЛ 3

### МАСОВІ РЕПРЕСІЇ В 1944-1953 РР.

#### 3.1. Завершення радянізації Західної України і репресії

##### *3.1.1. Боротьба радянської репресивної машини проти ОУН-УПА (1944-1953 рр.)*

Після вигнання нацистських загарбників найбільш масштабні репресії радянське керівництво розгорнуло в західних регіонах України, що були захоплені Радянським Союзом в 1939 р. (Галичина й Західна Волинь), 1940 р. (Північна Буковина) й в 1945 р. (Закарпаття). В Західній Україні на час вступу до неї Червоної Армії в 1944 р. активно діяла Українська повстанська армія (УПА), що перебувала під ідейно-політичним керівництвом того крила Організації українських націоналістів, яке складалося з прибічників С. А. Бандери (ОУН(б)). В 1944 р. УПА визначила метою подальшої боротьби протидію відновленню радянської влади на західноукраїнських землях.

Розгорнулася жорстока й кровопролитна боротьба. Як пише А.Кентій, в 1944 р. УПА нараховувала 25-30 тис. осіб [20]. Деякі інші автори називають цифру 150 тис. осіб, що свідчить про масову підтримку повстанців в Західній Україні.

Зі свого боку, радянське керівництво направило на розгром УПА великі з'єднання військ НКВС і прикордонних військ. Ще 12 лютого 1944 року було опубліковано перше звернення керівництва СРСР до УПА з закликом добровільно вийти з підпілля і скласти зброю. Водночас розпочалися масштабні операції зачистки. Осіб, запідозрених у сприянні українському підпіллю, вивозили вглиб СРСР. Тіла убитих часто виставляли на загальний огляд, аби залякати інших.

На нараді у травні 1945 р. М. С. Хрущов, який тоді був першим секретарем ЦК КП(б)У, зажадав каральних заходів проти сімей повстанців, а також рекомендував застосовувати нові методи роботи, суть

яких полягала у створенні в Західній Україні атмосфери кругової поруки й взаємної недовіри. «В кожному селі мали бути відібрані заручники з заможних селян, які мусили повідомляти офіційній владі про наміри й дії повстанців» [Цит. за: 4, с. 506], тобто радянські органи прагнули насильно прив'язати людей до тоталітарної машини. За заручниками стежили місцеві радянські активісти. В разі неблагонадійності заручників ці активісти мусили їх заарештовувати й виселяти.

Прагнучі позбавити УПА підтримки населення, органи НКВС влаштовували провокації. Бійці спецзагонів НКВС, вдаючи з себе вояків УПА, здійснювали криваві розправи над жителями західноукраїнських сіл. В подальшому ці злочиння приписувались українським націоналістам. НКВС почало організовувати спецгрупи, які вдавали з себе загони УПА. Їх завдання полягало в ліквідації керівників підпілля й невеликих груп партизан, постачанні військ НКВС розвідувальною інформацією і влаштовуванні різних провокацій. О. Струкевич пише про 379 конспіративно-розвідувальних спецгруп [41].

В записці на ім'я М. С. Хрущова від 15.02.49 р. військовий прокурор Коварський повідомляв про факти насильства щодо мирних жителів з боку згаданих спецгруп, «дії яких носять яскраво виявлений бандитський, антирадянський характер, и, ясне діло, не можуть бути виправдані жодними оперативними міркуваннями» [Цит. за: 38, с. 699]. Отже, використовуючи провокації як метод боротьби, каральні органи припиняли найбільш кричущі прояви жорстокості.

Радянська влада застосовувала різні засоби боротьби з українськими націоналістами:

- військові операції. Місця найбільших боїв показані в Додатку А;
- мобілізації в армію, що підривало соціальну базу повстанців;
- облави й арешти тих, кого підозрювали в співпраці з повстанцями;
- депортація на Схід підозрюваних в зв'язках з повстанцями;
- агітація, пропаганда, ідеологічний тиск на мирне населення;

- дії перевдягнених в повстанців загонів НКВС, що тероризували населення;
- створення загонів самооборони (так званих «яструбків»);
- амністії учасникам повстанського руху (Під час першої амністії у травні 1945 р. було амністовано 41 тис. осіб. З них 17 тис. осіб було заарештовано).

У кровавій боротьбі загинули лідери ОУН-УПА – командувач УПА Клим Савур (Д. Клячківський), Карпович – перший заступник командувача й начальник штабу УПА, Кремінь – заступник командувача УПА – «Захід» [4, с. 504]. 5 березня 1950 р. в селі Белогорща на околиці Львова був вбитий командувач УПА Роман Шухевич. Після його загибелі «фактично закінчився організований опір на західноукраїнських землях, хоча окремі невеликі загони УПА та залишки підпілля діяли ще до середини 50-х років» [4, с. 504].

В боях радянських військ з УПА в 1944-1956 рр. було вбито 155 108 вояків УПА й підпільників ОУН, з яких 1746 загинули у східних областях України, 134 тисячі осіб були взяті в полон [13]. Репресій (зокрема, заслання до Сибіру) зазнали й мирні жителі: було заарештовано 103,9 тис. осіб, з яких 87,8 було засуджено [32, с. 771]. 203 тисячі людей зазнали депортації до східних регіонів СРСР. «Сталінське керівництво застосовувало репресії в західноукраїнських землях і як засіб державного примусу, і як метод покарання. Метою каральних акцій було створення умов для тотальної «радянізації» Західної України» [32, с. 506-507].

### *3.1.2. Ліквідація Української греко-католицької церкви*

Століттями головною духовною силою для багатьох українців Галичини й Закарпаття була греко-католицька церква. Вже в 1945 р. розгорнулись репресії проти греко-католицького духовенства. У квітні 1945 р. органи держбезпеки заарештували митрополита Й. Сліпого та

єпископів. «...Були ліквідовані церковні освітні установи, розгромлена митрополія й єпархіальні управління. Проведено арешти серед монахів, монашок і духовенства – понад 2 тис. осіб» [33].

В 1946 р. у Львові було проведено церковний собор, що прийняв рішення про перехід під канонічну владу московського патріарха. Як встановили дослідники, «60–70% делегатів «собору» були агентами НКГБ» [33]. Учасники лжесобору, діяли за вказівкою з Москви, їх рішення суперечило інтересам українських греко-католиків і спричинило протидію в середовищі віруючих.

Священники й монахи УГКЦ, котрі відмовились перейти в православ'я, стали жертвами репресій. Так, впродовж 1945-1950 рр. зазнали репресій 89 ієромонахів і 19 братів Галицької провінції Ордена св. Василя Великого. 41 ієромонаха і 9 братів було засуджено на 25 років тюрми та праці в таборах плюс п'ять лет життя на поселеннях. Як з'ясували, «Двоє священників-василіан померли в таборах: семеро – серед них й єпископ Йосафат (Коциловский) – помер в ув'язненні, не дочекавшись вироку» [33]. Репресій зазнала більшість єпископату УГКЦ, тисячі священників. Суворих переслідувань зазнав і глава УГКЦ Й. Сліпий, який загалом відбув 18 років ув'язнення в таборах. Тільки в 1963 р. Й. Сліпий був звільнений і оселився у Ватикані. УГКЦ же діяла в підпіллі до 1990 р.

### *3.1.3. Масові депортації. Операція «Захід»*

Вже 9 вересня 1944 р. між прорадянським Польським комітетом національного визволення та урядом УРСР було підписано угоду про обмін населенням – українцями, що жили на території, яка буде входити до Польщі, й поляками, які жили на території, що відходила до УРСР. Далеко не всі українці, які здавна жили на своїй етнічній території, прагнули переселитися в СРСР. Десятки тисяч українців рішучо

відмовлялись від переселення з території, яка набула назву “Закерзоння”, охоплюючи чотири регіони: Посяння, Лемківщина, Холмщина й Підляшшя.

Щодо українців розпочались силові дії з метою примусового виселення. Польська влада з 28 квітня до липня 1947 р. провела депортаційну операцію «Вісла», переселивши українців Посяння, Лемківщини, Холмщини й Підляшшя на північний захід Польщі.

На території УРСР депортація західних українців була здійснена в ході операції «Захід» (21 жовтня 1947 р.) Її організатори переслідували ту саму мету, що й організатори операції «Вісла» – нейтралізувати український національно-визвольний рух, позбавивши його соціальної бази шляхом примусового переселення місцевого населення у віддалені землі.

Операція «Захід» розпочалась 21 жовтня 1947 р., о другій годині ночі. Командував нею заступник міністра внутрішніх справ УРСР М. Дятлов. Депортація охопила Волинську, Дрогобицьку, Станіславську, Львівську, Ровенську, Тернопільську й Чернівецьку області. Операцію «Захід» готували в режимі цілковитої секретності. Депортованих людей вивозили залізницею з 87 станцій з 22 до 26 жовтня 1947 р. За офіційними даними, було депортовано 77 791 осіб., в тому числі 23 240 дітей до 15 років [45]. При перевезенні людей в товарних вагонах, сотні дітей і старих померли.

Депортації західних українців тривали і в подальшому. Так, в 1951 р. було проведено так зване «вирівнювання» радянсько-польського кордону, в результаті якого 33 тис. українців були депортовані з тих сіл Дрогобицької області, які відходили Польщі, в колгоспи Миколаївської, Одеської, Сталінської (нині Донецька) й Херсонської областей. Депортації українців Закерзоння в 1944-1951 рр. показано на діаграмі в Додатку Б.



В 1951 р. депортація проводилась як захід «боротьби з куркулями» в зв'язку з колективізацією, яка масово розгорнулась з кінця 1948 р. до 1951 р. За неповними даними, в 1939-1953 рр. з Західної України до східної частини СРСР було вивезено 2 196 170 осіб., тобто 20,5% населення краю [32, с. 171].

Депортації, пов'язані з колективізацією, активно проводились також у Північній Буковині й Південній Бессарабії. Так, «8 жовтня 1948 р. прийнято постанову Ради Міністрів УРСР й ЦК КП(б)У «Про виселення куркулів з Ізмаїльської області», згідно з якою Рада Міністрів СРСР дозволила провести виселення частини куркулів в числі 250 господарств за межі Української РСР, а все їхнє майно конфіскувати» [10].

Таким чином, депортації були поширеним засобом сталінізму. Депортованих перевозили в товарних вагонах; вони були позбавлені медичної допомоги. Депортації супроводжувались високою смертністю серед дітей і старих. В 1944-1952 рр. до східних регіонів СРСР було депортовано 230 тис. західних українців [41].

### **3.2. Репресії проти колгоспників**

Дослідники встановили, що «Кількість заарештованих селян в післявоєнні роки було значно більшим, ніж робітників» [7]: тому, якщо серед заарештованих робітники складали 5-7%, то селян було 15-29% від їх числа заарештованих. С. М. Василенко пояснює це тим, що саме в сільському господарстві сталінське керівництво все більше йшло на застосування позаекономічного примусу, продовження політики репресій, вбачаючи в них найбільш оптимальний досвід розвитку радянського села.

Влада застосовувала описаний в підрозділі 2.3 «закон про п'ять колосків». Так, у 1946 р. за цим законом було притягнуто до відповідальності в республіці близько 10 тис. осіб, серед яких більше 2/3

засуджено до позбавлення волі. Особливо помітна кількість таких справ у Київській, Одеській і Харківській областях. Категорія засуджених за законом від 7 серпня 1932 р. в 1946-1947 рр. складала по Харківщині до 90% [20, с. 132-139].

Нову хвилю масових репресій селян позначив таємний Указ Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 р. «Про виселення з Української РСР осіб, що злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві й ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя». На підставі цього документу впродовж 1948-1950 рр. колгоспні збори винесли 12 тис. «громадських вироків», за якими селянам загрожувало виселення в Сибір або інші віддалені місцевості СРСР [42, с. 89]. Крім того, ще майже 20 тис. колгоспників оголосили попередження, багатьох із них примусили дати письмові зобов'язання виробляти встановлений «мінімум» виробітку сільгосппродукції [42, с. 89].

### **3.3. Ідеологічний наступ на діячів української культури**

Наступ на українську культури почався з О.Довженка: «31 січня 1944 р. І. В. Сталін виступив з доповіддю на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) «Про антиленінські помилки й націоналістичні збочення в кіноповісті О. Довженка «Україна у вогні». А згодом він поширився на всі сфери культурного життя. Так, 3 травня 1944 р. з'являються обвинувачення Інституті історії АН УРСР в «безплідній діяльності «буржуазних націоналістів», що окопалися в ньому» [8].

Саме проти письменників і митців була спрямована кампанія, що увійшла в історію, як «ждановщина», що мала на меті відновлення всеосяжного контролю над духовним життям суспільства, який дещо послабився в роки Другої світової війни, коли керівництво ВКП(б), прагнучі мобілізувати патріотичні почуття українців для відсічі нацистським агресорам, пішла на деяке послаблення ідеологічного контролю над письменниками, вченими.

Після закінчення війни радянська пропаганда посилилась, зріс і тиск на інтелігенцію. В післявоєнні роки українські діячі культури відчували чимало гонінь не тільки під час всесоюзних кампаній боротьби проти «космополітизму» й «низькопоклонства перед Заходом», а й під лозунгом боротьби проти «українського буржуазного націоналізму».

В підрозділі 2.2. вже йшлося проти письменника-гумориста О.Вишня, який в 1933-1943 рр. відбув ув'язнення в таборі за хибним звинуваченням. В серпні 1946 р. О. Вишню звинуватили в політичних помилках, відході від радянської ідеології. І хоча цього разу він не був заарештований, «на багатьох зборах, що пройшли в республіці, О.Вишню звинувачували в тому, що він пише твори, «шкідливі за своїм ідейним змістом» [42, с. 106]. Під час «ждановщини» (1946-1948 рр.) відбулося цькування М. Рильського за твори «Мандрівка в молодість» і «Київські октави», Ю. Яновського за роман «Жива вода», І. Сенченка за повість «Його покоління», а в 1951 р. зазнав найгостріших звинувачень у націоналізмі В. Сосюра за вірш «Любіть Україну».

### **3.4. Гоніння на «космополітів»**

У Радянському Союзі у ході кампанії боротьби з космополітизмом необґрунтованого осуду і гонінь зазнали літературні й театральні критики-євреї за національність. В 1947 р. С. Адельгейм і І. Стебун опублікували в газеті «Комсомольское знамя» відкритого листа першому секретарю ЦК КП(б)У Л. Кагановичу, в якому звинуватили І. Сенченка у «ворожості радянському ладу» його нових повістей – «Кінчався вересень 1941 року» і «Його покоління». А в 1948 р. їх самих та їх колег А. Кацнельсона, Я. Сакова та ін. звинуватили в низькопоклонстві перед реакційною буржуазною культурою Заходу, в замовчуванні зв'язків української культури з російською. В березні 1948 р. в Києві відбувся пленум правління Спілки письменників УРСР, на якому вирішили «до кінця розгромити космополітів-антипатріотів».

Гоніння євреїв тривали аж до смерті Сталіна. В 1948-1952 рр. у справі Єврейського антифашистського комітету були репресовані 19 єврейських письменників України [42, с. 108]. Серед репресованих діячів культури були поетеса Р. Н. Балясна, поети І. Ш. Бухбіндер, Х.А.Вайнерман, А. Велєдницький, В. Гутянський, І. Друкер, письменники А. Ш. Губерман, Н. Забара, А. Я. Каган, І. Н. Кіпніс, Н.Г.Кон (в 1948 р. він був заарештований удруге), Н. М. Лур'є, Г.Полянкер, лінгвісти Р. Я. Лернер і М. Н. Майданський, літературознавець Е. Б. Лойцкер та ін. [29, с. 41].

«В першому кварталі 1953 р. було звільнено немало медичних працівників – євреїв і неєвреїв: скориставшись зручною нагодою, з конкурентами чи неугодами розправлялися за допомогою анонімних листів. 27 січня 1953 р. Лікувально-санітарне управління МОЗ УРСР повідомляло, що було “звільнено” з Ліксануправу 27 консультантів, 29 лікарів, 15 адміністративно-господарських працівників і 34 середніх медпрацівників” [29, с. 41].

### **Висновок до третього розділу**

Репресії післявоєнних років охопили всю територію України, яка потрапила під владу сталінізму. В Наддніпрянській Україні репресії були спрямовані проти колабораціоністів, які співпрацювали з німецькою окупаційною владою, проти діячів української культури, проти кримських татар, огульно звинувачених в пособництві гітлерівцям, греків, вірмен, болгар.

Важливим об'єктом сталінських репресій в післявоєнні роки стала Українська греко-католицька церква, яка століттями була носієм української національної свідомості. Позаяк підпорядкувати її своєму контролю було неможливо, сталінський режим вирішив її знищити, що потягнуло ще одну хвилю репресій. Все це дозволяє охарактеризувати сталінську політику щодо України як злочинну.

У Західній Україні репресії стали знаряддям боротьби проти ОУН-УПА, що вела національно-визвольну боротьбу проти СРСР. Репресій і депортацій зазнали жителі Західної України, які були соціальною базою ОУН-УПА, забезпечуючи національно свідомих борців продовольством, притулком тощо.

Аналіз соціального аспекту репресій 1944-1953 рр. змушує зробити висновок, що репресії торкнулись всіх верств українського суспільства. Найбільше постраждали українські селяни, адже в сільському господарстві сталінське керівництво найбільше застосовувало позаекономічний примус, вбачаючи в репресіях оптимальний засіб розвитку. Тисячі українських колгоспників, звинувачені в недостатній кількості відпрацьованих трудоднів, були заслані на «спецпоселення» у віддалені райони СРСР.

Від репресій постраждала українська творча інтелігенція, передовсім письменники, вчені, інші діячі культури, що відчували на себе всю тяжкість «ждановщини», «лисенківщини», гонінь українських письменників, звинувачених в грубих політичних помилках. Переслідування обрушились на «космополітів». Цією назвою сталінські ідеологи затаврували осіб єврейського походження, що зазнали несправедливі звільнення з роботи, приниження на зборах і в побуті тощо.

#### **РОЗДІЛ 4**

### **ВИВЧЕННЯ СТАЛІНІЗМУ І МАСОВИХ РЕПРЕСІЙ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ**

Питання формування сталінізму як політичного ладу, що утвердився в Радянському Союзі та зокрема в Радянській Україні 1920-1930-ті роки і проіснував щонайменше до смерті Сталіна в 1953 році, вивчаються на кількох уроках історії України та всесвітньої історії в 5, 10 та 11 класах. Вивчення цих питань має величезне значення для формування світогляду юних українців, особливо в сучасних умовах,

коли в сусідній Росії, яка здійснює широкомасштабну агресію проти незалежної України, путінський режим по суті здійснює реставрацію багатьох істотних рис сталінізму, хоча і у вигляді, можливо дещо пом'якшеному порівняно з минулим. Ці тенденції, загрозливі не лише для України і для самої Росії, а зрештою для всього людства, зумовлюють надзвичайну актуальність теми і нагальну необхідність вивчення її природи та особливостей українськими старшокласниками. Сталінізм як політична система і як ідеологія виявився надзвичайно живучим. На наших очах відбувається його «реінкарнація» в Російській федерації у формі зовнішньої внутрішньої політики, відроджуваних символів, ідеології.

Основними завданнями вивчення питань сталінізму і репресій на шкільних уроках історії є такі:

- ознайомити школярів з ключовими проблемами сталінського періоду радянської історії;
- виокремити основні міфологеми сталінського періоду, які активно використовуються сучасними пропагандистами імперської ідеології рашизму;
- показати антигуманну суть сталінізму як одного з різновидів ідеології тоталітаризму та злочинність його політики державного терору і репресій.

Прикладом реалізації цих завдань є проведення уроку історії в 10 класі у формі суду на винуватцями масових репресій. План-конспект такого уроку подається в додатку В.

У процесі вивчення старшокласниками питань сталінізму та масових репресій на уроках історії в 10 та 11 класах передбачається:

- ознайомити їх з сутністю і основними рисами сталінізму, сприяти розумінню сталінізму як різновиду тоталітаризму;
- запропонувати їхній увазі книги С. Кульчицького «Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі» та

С. Єкельчика «Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві»;

- спонукати учнів замислитися над постаттю Й. В. Сталіна на тлі епохи, над місцем і роллю режиму особистої влади Сталіна у становленні адміністративно-командної системи;

- з'ясувати сутність поняття «Культ особи Сталіна»;

- схарактеризувати боротьбу Сталіна з внутрішньопартійною опозицією;

- простежити формування політичної основи сталінізму,

- з'ясувати механізм державного терору та репресій; ознайомити учнів з репресіями кінця 20-х - початку 30-х рр. минулого століття;

- зрозуміти причини, суть та наслідки Голодоморів 1933 і 1946 років як різновидів державного терору;

- ознайомити учнів з імперією таборів – ГУЛАГ: метою його створення, особливостями функціонування;

- спонукати їх зрозуміти історичну долю українського народу як об'єкта державного терору та політичних репресій;

- схарактеризувати боротьбу радянської влади проти українського повстанського руху в повоєнний період, її форми, способи, масштаби і наслідки.

- допомогти учням усвідомити небезпеку спадщини сталінізму для сучасного світу, виклики і загрози неосталінізму;

- виявити зв'язок неосталінізму і витоків сучасного російського політичного менталітету, познайомити учнів із суттю і витоками концепції «руського міра».

### **Висновок по четвертому розділу**

Пізнання сутності сталінізму – важлива частина історичної освіти школярів. Ознайомлення їх зі сталінськими репресіями, які в нещодавньому минулому так чи інакше торкнулись мало не кожної родини в Україні, - необхідна складова формування у школярів

адекватного уявлення про радянську добу в історії України. Ці знання сприятимуть формуванню в юного покоління патріотизму, необхідного для належної відсічі сучасної російської загрози.

Уроки історії, на яких розглядаються особливості тієї доби, коли у керма Радянського Союзу стояв Сталін, проводяться, яке у п'ятому, так і в десятому та одинадцятому класах. Проводячи ці уроки, вчитель мусить зокрема формувати та вдосконалювати ключові компетентності школярів: вільне володіння ними українською мовою, інноваційність, вміння навчатися протягом цілого життя, навички розумової праці, громадянську та соціальну, культурну компетентності, критичне мислення, пошукову активність, історичну пам'ять, активну життєву позицію, патріотизм тощо.

Крім того, на уроках історії вчитель формує предметні компетентності, зокрема хронологічну, просторову, інформаційно-мовленнєву та логічну. Та чи не найважливішим завданням учителя є формування непримиреного ставлення до рецидивів сталінізму в історії, категоричного несприйняття диктатури як форми політичної влади, розуміння переваг демократичного ладу.



## ВИСНОВКИ

1. Сталінізм – політична система, що сформувалася в Радянській Україні (як і інших республіках СРСР) після закінчення внутріпартійної боротьби наприкінці 1920-х — на початку 1930-х років і існувала до XX з'їзду КПРС в лютому 1956 року. Сталінізм характеризується диктатурою Сталіна, тоталітарним режимом, масовими репресіями, зростанням державних органів та правлячої комуністичної партії, цензурою, пропагандою, що сформувала культ особи Сталіна.

Масові репресії являють собою різноманітні форми розправ над громадянами, що застосовувалися державою на підставі антигуманних законів або в позазаконному порядку. Фетишизація «антагоністичного» протиборства класів призвела до утвердження тези про «посилення класової боротьби» в ході будівництва соціалізму, послуживши ідеологічним виправданням масових репресій та знищення мільйонів людей, цілих суспільних верств, оголошених ворожими, цілих народів.

Вивчення сталінізму та масових репресій здійснюється на уроках історії України та всесвітньої історії в 5, 10 та 11 класах. Вчитель має сформулювати в учнів уявлення про такі характерні риси сталінізму:

- визначальна роль насильства в ідеології й практичній діяльності більшовиків;
- жорстокість Сталіна та інших більшовицьких керівників щодо власного народу;
- злочинний характер здійснення влади Сталіним та іншими радянськими вождями;
- тотальний обман народу;
- мобілізаційна модель вирішення економічних і соціальних проблем;
- режим особистої влади Сталіна;
- історичні наслідки сталінської репресивної політики.

2. Метою сталінських репресій 20-30-х років ХХ ст. було:

- Знищення будь-якої, навіть потенційної опозиції;
- Придушення національно-визвольного руху;
- Знищення старої «партійної гвардії», усіх, хто міг пролити світло на минуле Й. Сталіна;
- Переслідування і знищення всіх представників колишніх політичних партій, заможних верст населення;
- Зняття соціальної напруги в суспільстві, знищення представників бюрократичного і партійного апарату, на яких перекладали відповідальність за прорахунки Сталіна та його оточення.

Способами и методами здійснення репресій в 1920-30-ті роки були:

- показові політичні процеси;
- позасудові переслідування;
- діяльність “особливих нарад” (російська аббревіатура - ОСО) для спрощення судочинства при покаранні “ворогів народу” й членів їх сімей;
- застосування на практиці органами НКВС методів фізичного впливу на “ворогів народу” тощо.

3. В 1944 р., після вигнання німецьких окупантів з території України сталінські репресії відновилися. В 1944 р. було проведено депортацію цілих народів, несправедливо звинувачених у масовій співпраці з гітлерівцями. Було депортовано 238,5 тис. кримських татар, 14,7 тис. греків, 12,4 тис. болгар, 8,5 тис. вірмен. Масові репресії і депортації були одним із засобів боротьби радянської влади з УПА в 1944—1950-ті рр. При цьому зокрема застосовувалися такі методи, як облави і арешти тих, хто підозрювався у співробітництві з повстанцями, депортація їх у східні райони СРСР. Загалом було депортовано понад 200 тис. осіб. В післявоєнні роки цькування зазнали видатні письменники: А. Малишко, П. Панч, М. Рильський, Ю. Яновський та ін. Отже, в часи сталінських репресій український народ втратив багато видатних осіб: учених, поетів,

патріотів. Сталінські репресії залишили жахливий слід в українській історії.

4. В якості методів організації навчальної активності школярів можна запропонувати:

- демонстрацію фотографій і фрагментів документальних фільмів з наступним обговоренням;

- написання тематичного тексту від імені персонажу доби сталінізму (наприклад, мати з села пише листа про «розкуркулення» сину, що живе в місті, і т. п.); персонажі в учнів можуть бути різні, але обов'язкова наступна евристична бесіда (під час обговорення можна зачитати реального листа);

- евристичне розв'язання задачі в рольовій позиції (наприклад, скласти набір з десяти предметів, які син (донька) покладе до посылки батькові – в'язню ГУТАБу);

- організація дискусій (в різній формі, в тому числі, у вигляді дебатів) із питань, що неоднозначно сприймаються суспільством (бажана організація попередньої підготовки учнів до дискусії; обов'язкова підсумкова рефлексія після дискусії);

- організація обговорення тексту в малих групах;

- виконання навчальних проектів у малих групах чи індивідуально (можливі міні-проекти в рамках підготовки до одного уроку, можливі більш тривалі, наприклад, на чверть; проектне завдання, звичайно, має бути доступним для виконання учнями, наприклад, підготовка невеликої виставки про репресованих родичів чи створення інтернет-сторінки «Влада і наша школа за Сталіна» для шкільного веб-сайту;

- вивчення прикладів (як приклади, так і форми роботи з ними можуть бути різноманітними наприклад, учні читають справжні доноси дітей на своїх батьків і обговорюють, що спонукало дітей так вчинити);

- організація рольової гри (звичайно, як форма. так і проблематика гри мають бути адекватні можливостям учнів і готовності вчителя;

приклад можливої в 10 класі рольової гри: сільські збори приймають рішення про вступ до колгоспу (ролі визначаються заздалегідь, учні попередньо вивчають типову поведінку різних соціальних персонажів, обов'язкова рефлексія після гри).

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1948-1980-і рр.). Київ : Альтернативи, 1999. 304 с.
2. Беренштейн О. Б., Еліс Співак : життя, творчість, доля. Сумна річниця, 3 архівів ВУЧК-ГПУ-КВД-КГБ, 3/4 (8/9), 1998, с. 21–29.
3. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 рр. : суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. Кн. 1. Київ, 1994. 432 с.
4. Бойко О. Д. Історія України : навч. посіб, 3-тє вид. К. : Академвидав, 2008. 688 с.
5. Борисов Ю. Сталин: человек и символ. Факты истории и история культа. *Переписка на исторические темы*: Диалог ведёт читатель/Сост. В. А. Иванов. М.: Политиздат, 1989. С. 435-492.
6. Буцко О. В. Украина и Польша : миграционные процессы 40-х годов, Київ, 1997. 149 с.
7. Василенко С. М. Повоєнні репресії проти селян України (1944-1953). URL: <https://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/95168/03-Vasylenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 6.02.2024).
8. Веденєєв Д. Політичні репресії 1920-1980-х та проблеми формування національної пам'яті. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/50db659307b77> (дата звернення: 25.12.2023).
9. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Злочини проти народу. Київ – Нью-Йорк, 2008. 270 с.
10. Винниченко І. І. Україна 1920-1980-х : депортації, заслання, вислання, Київ, 1994. 124 с.

11. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років : політологічний дискурс, Київ, 2005. 742 с.
12. Волошин Ю. В. Ліквідація Української греко-католицької церкви. *Визвольний шлях*. 3. 1996, с. 335–349.
13. Вронська Т. В. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917-1953 рр.), Київ, 2009.
14. Даниленко В. М. Українська інтелігенція як об'єкт репресивної політики сталінського режиму в повоєнний період (1946-1953 рр.), Проблеми історії України : факти, судження, пошуки, Київ, 2003. – Вип. 7. – с. 406–420
15. Данилюк Ю. З. Антиєврейські кампанії в Україні на початку 50-х рр., Єврейська історія і культура : матеріали конференції (Київ, 8-9 грудня, 1994 р.), Київ, 1995, с. 61–62.
16. Делеган М. В. Документи Державного архіву Закарпатської області про переслідування сектантів-єговістів у 1947-1953 рр., 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, № 1/2 (10/11), 1999.
17. Закріплення радянської влади в Україні (1929—1938). URL: [https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib\\_upload/ЕНП/page14.html](https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/ЕНП/page14.html)
18. Земсков В. Н. К вопросу о масштабах репрессий в СССР, Москва, 1995.
19. Информационные материалы до 80-х годовщин «Великого Террора» в Украине. URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/informatsiini-materiali-do-80-kh-rokovin-velikogo-teroru-v-ukraini>. Дата звернення: 07.12.2021.
20. Калініченко В. В., Голод 1946-1947 рр. на Харківщині // Голод 1946-1947 рр. в Україні. Причини і наслідки : Міжнар. наук. Конференція (Київ, 27 травня 1997 р.). Київ – Нью-Йорк, 1998, с. 132-139.
21. Кентій А., Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946-1956 рр.), Київ, 1999.

22. Ковпак Л. В. Голод 1946–1947 рр. в Україні: влада і людина, с. 57-64. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/77752>, (дата звернення: 20.02.2023).
23. Кокін С. А. Державне політичне управління УСРР. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с.: іл. URL: [http://www.history.org.ua/?termin=Derzhavne\\_polit\\_upra\\_nya\\_USRR](http://www.history.org.ua/?termin=Derzhavne_polit_upra_nya_USRR) (дата звернення: 06.01.2024).
24. Кровавый террор 37-го. Зачем Сталин убил 680 тысяч людей. URL: [https://espreso.tv/article/2017/08/05/velykyy\\_teror\\_chomu\\_stalin\\_rozpochav\\_masovi\\_rozstrily](https://espreso.tv/article/2017/08/05/velykyy_teror_chomu_stalin_rozpochav_masovi_rozstrily) (дата звернення: 07.12.2021).
25. Кудряченко А. І., Кулініч І. М., Хохлачов В. В. Вихідці з німецьких земель на теренах України : минуле та сьогодення. Київ, 1995.
26. Курабцев О. В. Репресії проти німецького населення в Україні в середині 40-х – на початку 50-х років, Наукові праці : науково-методичний журнал, Миколаїв, 2005, т. 45, вип. 32, с. 70–75.
27. Лодигіна А. Плюс-мінус п'ять мільйонів: як маніпуляції довкола кількості жертв Голодомору шкодять Україні? URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/11/24/257872/> (дата звернення: 8.01.2024).
28. Лужницький Г. Українська церква між сходом і заходом : нарис історії української церкви, Філадельфія, 1954.
29. Люкс Л. Еврейский вопрос в политике Сталина, Вопросы истории, 7, 1999, с. 41–59.
30. Макарчук С. А. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944-1946 рр., Український історичний журнал, 3, 2003, с. 103–115.

31. Нариси з історії політичного терору і тероризму в Україні XIX—XX ст., Київ, 2002
32. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX – XX ст.), Львів, 2001.
33. Електронний архів Визвольного руху України: URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/28585?locale=ua> (дата звернення: 8.01.2024).
34. Операція «Сейм» 1944-1946 рр., Польща та Україна в 30-х та 40-х роках XX сторіччя. Невідомі документи з архівів спецслужб, т. 6, Варшава ; Київ, 2007.
35. Пашенко В. О., Греко-католики в Україні від 40-х рр. XX ст. до наших днів, Полтава, 2002.
36. Рябошапко Л. І., Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000 рр.), Львів, 2000.
37. Сеньків М. В., Західноукраїнське село : насильницька колективізація (40 – поч. 50-х рр. XX ст.), Львів, 2002.
38. Сергійчук В. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: Нові документи і матеріали, Київ, 1998.
39. Сергійчук В. І. Депортації поляків з України. Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944-1946 рр. Київ, 1999.
40. Кульчицький С.В. СТАЛІНІЗМ [Електронний ресурс]. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Stalinizm> (останній перегляд: 01.04.2024)
41. Струкевич О. К., Романюк И. М., Дровозюк С. И. Історія України, підручник, Київ, 2011.
42. Турченко Ф. Г., Панченко П. П., Тимченко С. М. Історія України, Київ, 2008.
43. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті рр. XX ст., Київ, 2000.



44. Шитюк М. М., Ніколаєв І. Є. Тоталітарний режим і військовослужбовці та працівники органів ДПУ-НКВС України в 20-50-ті роки ХХ століття. Миколаїв, 2007.

45. 21 жовтня виповнюється 72 роки Операції «Запад»: за один день до Сибіру та Казахстану було вивезено близько 78 тисяч українців URL: <http://www.uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/21-zhovtnya-vypovnyuyetsya-72-roky-operaciyi-zapad-za-odyn-den-do-sybiru-ta-kazahstanu-bulo-vyvezeno-blyzko-78-tysyach-ukrayinciv> (дата звернення: 8.01.2024)

## ДОДАТОК А

Карта. Бойові дії УПА проти радянської влади.

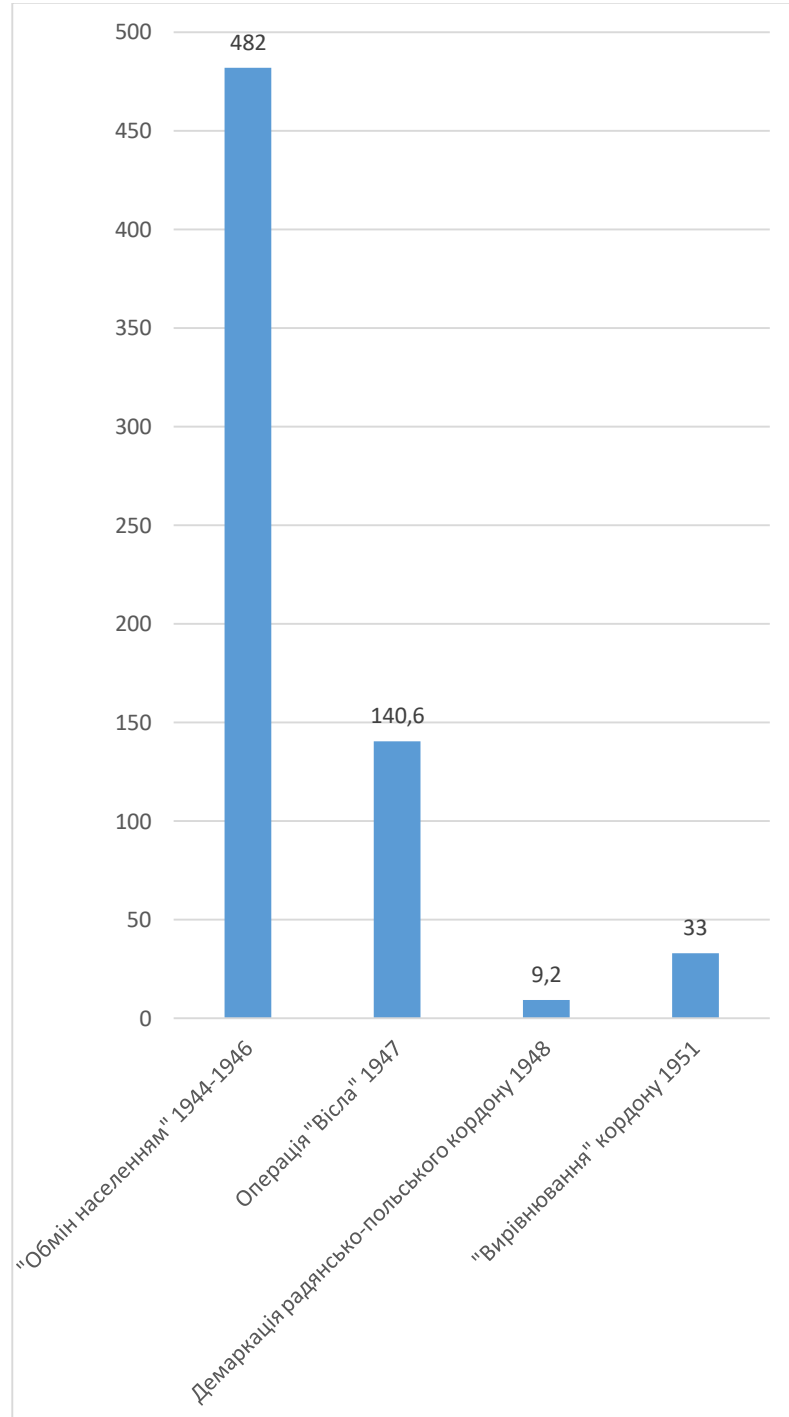
Джерело: <https://ww2.uinp.gov.ua/ru/karty/>

**ДОДАТОК Б**

Діаграма. Депортації українців Закарпаття в 1944-1951 рр., тис.осіб.

Джерело: Анна Чеботарьова. Епілог війни.

URL:



## ДОДАТОК В

### План-конспект уроку на тему «Великий терор» у формі судового засідання

**Мета: ключові компетентності:** формувати просторову компетентність (уміння учнів орієнтуватися в історичному просторі та знаходити взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури і природного довкілля); інформаційну компетентність (уміння учнів працювати з джерелами історичної інформації); логічну компетентність (уміння учнів визначати та застосовувати теоретичні поняття, положення, концепції для аналізу й пояснення історичних фактів, явищ, процесів); аксіологічну компетентність (уміння учнів формулювати оцінки і версії історичних подій, явищ, процесів, життя та діяльності історичних осіб); вільне володіння державною мовою (вміння усно й письмово висловлювати свої думки, відчуття краси слова, готовність вживати українську мову в різних життєвих ситуаціях); інноваційність (відкритість до нових ідей); уміння навчатися впродовж життя(навчання працювати самостійно та в групі); громадянську та соціальну(співпраця з іншими особами для досягнення спільної мети, активність у житті класу та школи);

**предметні компетентності:** вчити аналізувати виникнення сталінізму як політичного ладу та антигуманну суть сталінізму як одного з різновидів ідеології тоталітаризму та злочинність його політики державного терору і репресій; закріплювати набуті знання за вивченим розділом; розвивати уміння виокремлювати конкретні історичні події та аналізувати їх вплив на життя членів суспільства; формувати уміння аналізувати вчинки історичних осіб та їх наслідки для розвитку політичного та економічного життя країни; розвивати критичне мислення, вміння працювати з історичними та географічними джерелами; формувати пошукову активність та допитливість, історичну пам'ять, виховувати активну життєву позицію, патріотизм

**Обладнання:** мікрофон, плакати, фотографії письменників «розстріляного відродження» та політичних діячів того часу, мантії суддів.

### Хід уроку

I. Організація робочого місця.

II. Актуалізація набутих знань.

Вправа «Мікрофон» (Вчитель тримає мікрофон і ставить запитання )

– Чого ви очікуєте від уроку? (Учні передають мікрофон один одному, по черзі беручи слово. Говорять лаконічно. Вчитель не коментує і не оцінює подані відповіді. Наприкінці обговорення вчитель висловлює свою думку)

Вчитель: « Я очікую від уроку активної роботи, співпраці, небайдужості, вміння доводити свої думки».

III. Мотивація навчальної діяльності.

Сьогодні ми з вами поринемо в ті далекі страшні часи, кожен із вас має зіграти свою роль. Заздалегідь ви об'єдналися у три групи (судді, обвинувачі, обвинувачені), кожна з яких підготувала заяви у відповідному судовому порядку. Ці заяви повинні бути обмежені визначеними часовими рамками (до 1хвилини).

1 група – суддів необхідно проінструктувати про процедуру судочинства. Вони готують запитання до сторін суду.

2 група – Обвинувачі заздалегідь готуються до вступної промови та викладу відповідних аргументів.

3група – обвинувачені готуються до захисту своєї позиції та інтересів.

Судді сідають в різних кутках класу. Вони мають таблички «суддя». До кожного судді приєднується один обвинувачений та один обвинувач. Коли біля кожного судді будуть обидва учасники , можна починати «суд».

Кожна трійка має час за регламентом.

Перша «трійка»

Обвинувач: «Під час Великого Терору знищували людей, які мали свою тверду позицію і не були б слухняними виконавцями».

Суддя: «Доведіть суду факти, які підтверджують ваші обвинувачення».

Обвинувач: «3 травня 1938 року був позбавлений всіх посад і заарештований перший секретар ЦК КП(б)У Станіслав Косіор, а на початку червня 1938 року були заарештовані і розстріляні 17 наркомів УРСР».

Обвинувачений: «Станіслав Косіор – безпосередній організатор політики геноциду українського народу. Він був організатором голодомору 1932-1933 років в Україні внаслідок чого було знищено 3 млн. 941 тис. осіб».

Суддя: «Чому ви його не притягнули до відповідальності ще у 1933 році? Чому лише 13 січня 2010 року Апеляційний суд міста Києва здійснив розгляд кримінальної справи №1-33/2010, порушеної Службою безпеки України за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932-1933 роках і постановив визнати в умисній організації геноциду?».

Обвинувач: «Чи не тому, що доведено причетність до цієї справи Йосипа Сталіна (Джугашвілі), генерального секретаря Центрального комітету ВКП(б), голови Ради Народних Комісарів СРСР В'ячеслава Молотова, секретарів ЦК ВКП(б) Лазаря Кагановича та Павла Постишева?»

Суддя: «Чому ж Станіслава Косіора все таки стратили 3 травня 1938 року?».

Обвинувачений: «Ми остерігалися його впливу, та й знав він багато, тому й звинуватили його у приналежності до так званої «Польської військової організації» й розстріляли».

Обвинувач: «Злочинці вбили злочинця, який завзято виконував їхні накази, але після завершення цього став непотрібним».

Друга «трійка»

Обвинувач: «Хвиля «Великого терору» не оминула і військових.

Суддя: «Надайте слідству докази».

Обвинувач: «Був заарештований й розстріляний командуючий Київським військовим округом Йона Якір».

Обвинувачений: «Він же брав участь у масових репресіях у СРСР. Так у лютому 1937 році виступив за негайний суд над М. І. Бухарінін та О. І. Риковим».

Суддя: «Чому ви дослухалися до його пропозиції?».

Обвинувачений: «Пропозицію, яку висловив Якір, підтримував Йосип Сталін, але 28 травня 1937 року був заарештований і сам Й. Якір, а 12 червня 1937 року Якір був розстріляний».

Третя «трійка»

Обвинувач: Серед жертв «Великого терору» помітне місце належить діячам культури покоління «розстріляного відродження».

Суддя: «Надайте докази».

Обвинувач: 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох, що у Карелії, були розстріляні Лесь Курбас, Микола Куліш, Валер'ян Підмогильний, Микола Зеров, Микола Вороний, Матвій Яворський. Страта була приурочена 20-річчю жовтневого перевороту.

Обвинувачений: «Вони ж були націоналісти».

Обвинувач: «Вони були людьми, які любили свій край і народ, ви боялися сили їхнього слова, яке формувало нове мислення».

Технологія «Акваріум»

Після завершення слухань група «суддів» сідає в центрі класу. Учасники групи проводять міркування, інші групи «обвинувачі» та «обвинувачені» слухають обговорення та рішення.

Рішення оголошує суддя, якого вибрала група «судді».

Суддя : « Постановили визнати Йосипа Сталіна та його поплічників винними у знищенні українського народу, засудити прихильників сталінського терору та учасників геноциду проти українського народу».

Кожна із двох інших груп обговорює рішення суддів та вибирає представника, який висловлює думку групи.

#### IV. Підсумок уроку. Рефлексія.

Після завершення судьями своїх рішень виконується вправа «Займи позицію».

Сьогодні, як і в 1937 році, вирішували все «трійки»

Історична довідка: «Трійка» складалася з начальника обласного управління НКВС, обласного прокурора і першого секретаря обласного комітету ВКП(б). Саме «трійки» виносили вироки репресованим. Для проведення слідства по кожній особі трійка мала 10 діб. Участь адвоката, оскарження чи подання запитів на помилування не передбачались. Вирок у більшості випадків виконувався відразу після його винесення.

Учні стають біля відповідних плакатів «За», «Проти», « Це складне для мене питання». Хто поділяє одну й ту саму точку зору обговорюють її та виробляють спільні аргументи на її захист. Після викладу різних точок зору вчитель запитує, чи не змінив хто-небудь з учасників своєї думки і чи не хоче перейти до іншого плакату.

Висновок: ми лише поділилися на трійки, але рішення суддів було колективне. Ми почули різні думки, дослідили, що зло завжди рано чи пізно карається, а ще ми дослідили як вороги українського народу, знищували не лише український народ, але й самі себе. Така влада була приречена, бо базувалася на злі та брехні. А ще ми розуміємо, що маленькі паростки добра і справедливості завжди проростають і наливаються життєдайною силою, яка не підвладна часу, бо саме вона рухає життя вперед.



